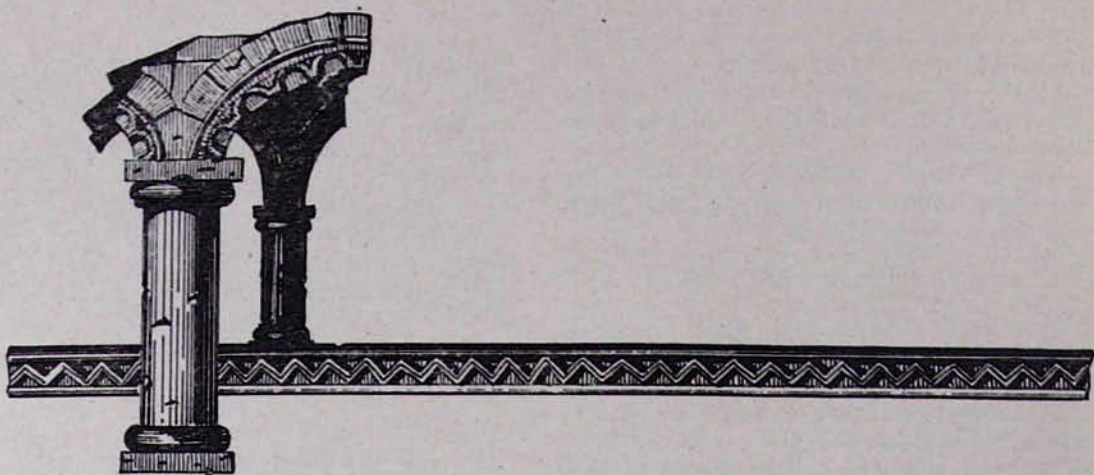

ՇԱՄՇԱԴԻՆԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ—ՎԱՆՔԵՐԸ

Պատմական Հայաստանի 15 աշխարհներից մեկը՝ Ուտիքը, ուներ 9 գավառ, որոնցից մեկն էր Տավուշը:

Հնում Տավուշ գավառը բավական ընդարձակ տարածք ուներ: Այն բռնում էր ներկայիս Ղազախի, Ադստևի, Թովուզի և Շամշադինի հողատարածությունները:

Տավուշ-Շամշադինի պատմությունը նույնքան հին է, որքան հին է Հայկական լեռնաշխարհի պատմությունը: Տավուշ գավառում մարդիկ ապրել են վաղ հնադարում: Դեռևս մեր թվարկությունից առաջ, առաջին դարում, Հայոց Արտաշես 1-ին թագավորը այս գավառը միացրել է Մեծ Հայքի թագավորությանը: Տավուշ-Շամշադինը իր աշխարհագրական դիրքով և կատարած բացառիկ դերով հոգևոր-մշակութային կյանքում հատուկ տեղ է գրավում:

Տավուշի Խորանաշատ վանքում են սովորել Կիրակոս Գանձակեցին, Վարդան Արևելեցին, Գրիգորիս Աղթամարցին, Մարկոսը, Սուրենները և ուրիշներ: Այստեղ կառուցվել են 4 վանքեր, բազմաթիվ եկեղեցիներ, աղոթարաններ, բերդեր, խաչքարեր, կամուրջներ, որոնք հայ մշակույթի նշանավոր հուշարձաններ են հանդիսանում, և որոնց գոյությունը հարատևել է մինչև այսօր:

1. Խորանաշատ վանք

Հյուսիսային Հայաստանի Շոգևոր ու մշա-

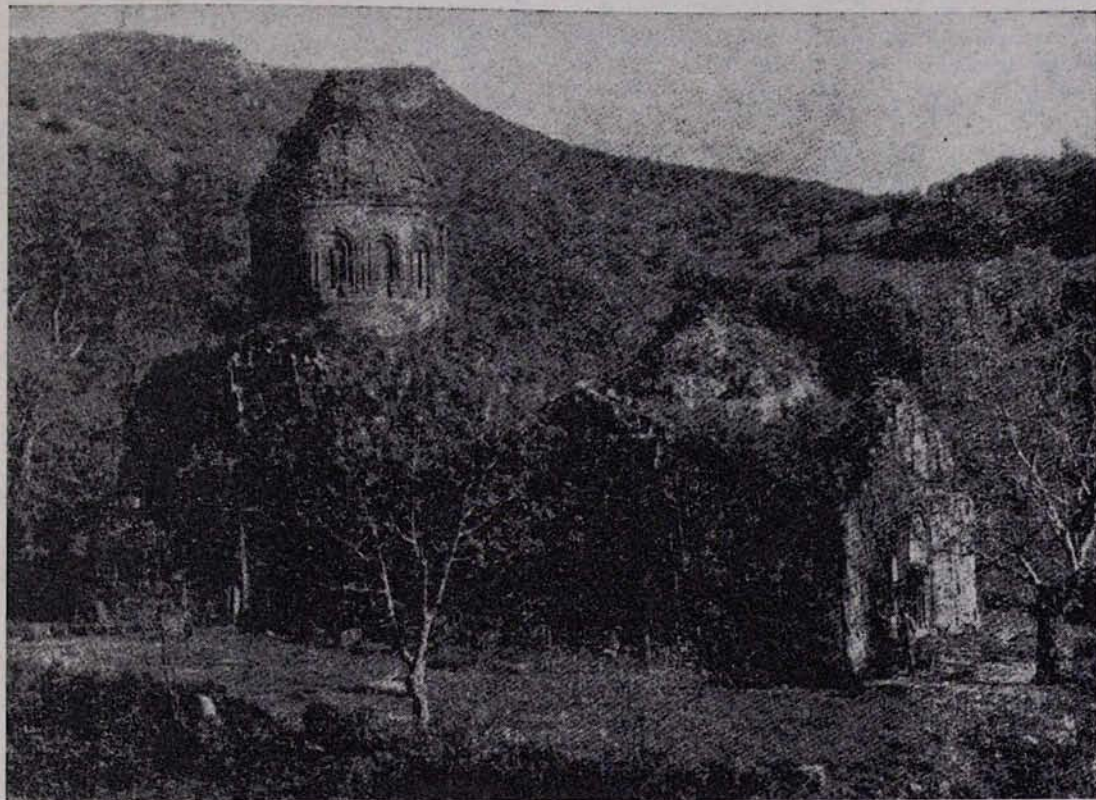
կութային նշանավոր կենտրոն է հանդիսացել Խորանաշատ վանքը, որը գտնվում է Շամշադինի շրջանի Չինարի գյուղի հյուսիս-արևելյան կողմում, թեք սարալանջի վրա: Վանքը նշանավոր ճարտարապետական հուշարձան է, դպրության և գրչության կենտրոն: Վանքը կառուցվել է 13-րդ դարի առաջին կեսին, հռչակավոր Հովհաննես Վարդապետ Տաուշեցու ջանքերով: Վանքի ավագ խորանն ունի հյուսիս և հարավ նայող զույգ պատուհաններ: Պատերին կան բազմաթիվ թևավոր և քանդակազարդ խաչեր: Վանքի առաջ, ներսը և շրջակայքում թաղված են անվանի հոգևորականներ: Վանքը մի քանի անգամ վերանորոգվել է: Վանքը նվիրված է Սուրբ Աստվածածնին: Վանքի պատերին գտնվող ամենահին արձանագրությունն ունի ՈԿ (670+551) 1211 թվականը: Վանքի կառուցումն ավարտվել է հայոց ՉԲ (702+551) 1253 թ.:

Վանքի և շրջակայքի հուշարձանները մեծ արժեք են ներկայացնում միջնադարյան ճարտարապետության մեջ: Վանքի պատերին գրված արձանագրությունները արժեքավոր տեղեկություններ են պարունակում վանքի հիմնադրման, նվիրատուների, ժամանակի պատմական իրադարձությունների ու մշակույթի մասին: Վիժակյան արձանագրությունները արժեքավոր սկզբը-

նադիրներ են Հյուսիսային Հայաստանի և Տավուշ գավառի բաղաբական, սոցիալ-տնտեսական պատմության և մշակույթի ուսումնասիրման համար: Վանքի բոլոր որմերը ծածկված են տարբեր բովանդակու-

վել է եկեղեցին, որի կառուցումն ավարտվել է 1211 թ., ապա՝ գավիթը, որի կառուցումն ավարտվել է 1253 թ.:

Խորանաշատը մի ընդարձակ և հռչակալի կառուցվածք է, պսակված լայն ու բազմա-

Խորանաշատ վանքը

թյան արձանագրություններով, որոնց ուսումնասիրությունը նոր լույս կսփռի վանքի կառուցման հետ առնչվող բազմաթիվ հարցերի լուսաբանման վրա: Վանքի պատերին կան շուրջ 28 արձանագրություններ, որոնք արժեքավոր են և՛ իրենց հնագրական հատկություններով, և՛ գծագրության եղանակով: Կան արձանագրություններ, որոնք փորագրվելուց հետո ներկված են: Այդպիսիները պահպանվել են եկեղեցու ներսի արևմտյան պատերին: Արձանագրությունների մեծ մասը նվիրատվական են, կան և հիշատակային բնագրեր: Վիմագրերի մեջ հիշատակվում է, որ ավագ խորանի ծախսերը տվել են Աբրահամ Կանաչողեցին (ՈԿԵ—1216 թ.) և Ավելդատ Ստրժեցին (ՈԿԹ—1220 թ.), որոնց ծնողների հոգու համար խոստացվել է կատարել տարեկան 2 պատարագ: Ինչպես այն ժամանակ ընդունված է եղել, սկզբում կառուց-

նիստ-բարձր թմբուկով և սրածայր վեղարով: Վանքը ունի 8 կրկնաճարկ խորաններ, և անունն էլ ստացել է Խորանաշատ, շատ խորաններ ունենալու պատճառով:

Խորանաշատ վանքը բաղկացած է եկեղեցուց և գավիթից (ժամատանից): Գավիթը Խորանաշատի կառուցվածքի մեջ իր առանձնակի տեղն ունի: Գավիթի ներսում կան չորս որմնասյուներ և նրանց համապատասխան կիսասյուներ, միացյալ կամարները պահում են ժամատան (Գավիթի) վրանաձև երդիկավոր ծածկը: Գավիթը զրլխավոր եկեղեցուն կից է արևմտյան կողմից: Գավիթը թաղածածկ երդիկավոր շինվածք է, իսկ եկեղեցին կառուցված է առանց սյուների, որի վրա բարձրանում է հսկա գմբեթ-վեղարը: Վանքի արևմտյան կողմում գտնվում է Սուրբ Կիրակի մատուռը, որի կառուցողական ձևը բնորոշ է 13-րդ դարի կառույցներին: Նրա մեջ թաղել

են անվանի հոգևորականների: Վանքի ժամատան հարավային սրբոց վրա քանդակված է արևի ժամացույց: Ժամատան արևմտյան մուտքի որմնապատերն ունեն առյուծաքանդակ խոյակներ, որոնցից մեկի վրա գրված է.

«Քրիստոս Աստուած Ողորմի Վանկանին,
Խաչս Նմայ է»:

...Մյուս խոյակի վրա գրված է.

«Քրիստոս Աստուած Ողորմի Գրիգորոյ,
Խաչս Նմայ է»:

Տաճարը զբաղեցնում է 10×15,5 մետր տարածություն: Նա ժամանակին նշանավոր ուխտատեղի է եղել: Այստեղ գործել է նշանավոր հոգևոր դպրոց: Վանքն ունեցել է 15 օրավոր հող, ձիթահանք, այգի:

13-րդ դարում, Զաքարյանների տիրապետության ժամանակ, խաղաղ, ստեղծագործական բեղմնավոր մի շրջան էր ինչպես Հայաստանի մյուս գավառների, այնպես էլ Տավուշ գավառի տնտեսական, մշակութային և շինարարական կյանքում: Զաքարյանների տիրապետության շրջանում է կառուցվել Խորանաշատ վանքը, Սուրբ Կիրակի մատուռը և երկու եկեղեցիներ: Նշված ժամանակաշրջանում կառուրելության է հասնում քանդակագործական արվեստը, մահարձանների կառուցումը և եկեղեցիների զարդարումը զարդաքանդակներով:

Վանքի շրջակայքում կա երկու գերեզմանատուն, մեկը ազնվականների, մյուսը՝ ժողովրդի համար, իսկ վանքի դռան և շրջակայքում թաղված են նշանավոր հոգևորականներ: Խորանաշատ վանքը մի ընդարձակ և հոյակապ կառուցվածք է՝ պսակված լայն ու բազմակիստ թմբուկով և սրածայր վեղարով: Հատակագիծը քառանկյունի է, ներքուստ՝ խաչաձև, շնորհիվ անկյունների կրկնաձև խորանների: Արևելյան կողմից կիսակլոր աբսիդն է, բեմով հանդերձ: Եկեղեցին և գավիթը ունեն կրկնաձև հարկ խորաններ: Վերին խորանները սրահաձև են, կամարակապ՝ կոնսոլաձև աստիճաններով: Վանքը ունի 2 դուռ՝ մեկը եկեղեցու համար, մյուսը՝ ժամատան: Եկեղեցու հյուսիսային կողմում կառուցված են եղել վանական կացարաններ՝ վանքի միաբանների համար:

Վանքի հիմնադիր Հովհաննես Վանականը եղել է մեծ վարդապետ «...Եւ զբան վարդապետութեան ուսուցաներ այնոցիկ, որ ժողովեալ էին առ նա յամենայն գաւառաց...» ինչպես գրել է Վանականի աշակերտ Կիրակոս Գանձակեցին: Վանքից

բազմաթիվ ձեռագրեր են մնացել: 1224 թ. Զաքոտ Խաղբակյանց իշխանի դուստր Վանենին Խորանաշատից մի մագաղաթե Ավետարան է ստացել, որը գրչագրել է Ալեքսան արեղան: 1223 թ. վանքի սան և հետագայում ուսուցիչ Ստեփանոս Աղթամարցին մի ձեռագիր է ընդօրինակել: 1252 թ. գրիչ Գրիգորը օրինակել է Վանական վարդապետի գործերից: 1283 թ. վանքում օրինակվել է Գրիգոր Նարեկացու «Մատենանոյքերգութեան»: «Ավարտեցաւ ի սուրբ և ի գերահռչակ ուխտիս Խորանաշատայ, ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնիս»: 1415 թ. վանքի դպրոցը դեռ մեծ հռչակ ուներ: Հովհաննես Վարդապետ Տաուշեցին ծնվել է 1181 թ. Տավուշ (այժմ՝ Բերդ) ավանում: Մահացել է 70 տարեկան հասակում, 1251 թ. մարտի 18-ին, շաբաթ օրը: Իր ցանկության համաձայն թաղված է Վանքի մոտ, ժողովրդական գերեզմանոցում:

2. Կապտավանք

Պատմական Տավուշ գավառի հիմնավոր Վանքերից է Կապտավանքը, որը կառուցվել է 12-րդ դարի վերջին: Եկեղեցու պատի վրայի ամենահին արձանագրությունը ունի 1151 թ.: Եկեղեցու պատերին քիչ թվով արձանագրություններ կան: Տաճարի երկարությունը 11,5, իսկ լայնությունը 9 մետր է: Ահա արձանագրությունները՝

1. Ա.—ար Պապային ճոր Կիրակին
Եւ Հանէս արդեամբ կառուցի եկեղեցիս հոգոյ իմոյ... թվ
Ո (600+551) 1151 թ.
2. Անուամբ Աստուծոյ, եւ Աջիշեր, որդի Գորգորոյ... միաբանեցայ այս եկեղեցիս, բնակիչք եկեղեցուս գրեցին Բ. Պատարագ, Յայտնութեան ճրագալոյսին ինձ, միսն՝ ամուսնոյն իմոյ, կատարողք արհմեալ եղիցին»:
3. ՈԶԳ (683+551) 1284 թ.
Եւ Աբխասան միաբանեցայ այս եկեղեցիս եւ հայրս, եւ միաբանքս գրեցին մին ար պատարագ սուրբ խաչին»:
4. «...Եւ Յովհաննէս միաբանեցայ եկեղեցիս:
Եկեղեցու կառուցումը տևել է 39 տարի:

3. Ծախմորատա վանք

Այս վանքը գտնվում է Ծաղկավան գյուղի մոտակայքում, Աղսու գետի ափին, ճանապարհի մոտ: Վանքն ունի մեկ եկեղեցի և երկու փոքր գավիթներ, հիմնադրված է 12-րդ դարի վերջերին, 1181 թ.: Եկեղեցու պատերին և գավթի մեջ կան բավականին գեղեցիկ խաչքարեր: Վանքի պատերին քիչ թվով վիմական արձանագրություններ կան,

մի մասն էլ քարերի մաշվածության պատճառով մնում են անընթեռնելի: Ահա արձանագրությունները.

1. «Ես Տեր Գրիգոր շինեցի խորանիկս հրամանաւ Աստուածաբնակ Սադորնոյ մեծ իշխանի, վասն յիշատակի անջեցեղոց իւրոց եւ յախտեանականութիւն անձին իւրոյ որք սպասատրէք ի սմա, զիս գտէր Գրիգոր եւ ծնողքս իմ յաղօթս յիշեսցիք ընդ մօին և այլ զազգատոհմն...»:

4. Անապատ եկեղեցի

Այս եկեղեցին գտնվում է Հախում գյուղի շրջակայքում, Վարազա Սուրբ Նշան վանքի մոտ, կառուցումն ավարտվել է 1198 թ.: Եկեղեցին կառուցել է տվել Նոր Բերդի տեր իշխանաց իշխան Դավիթ Վասակի Բագրատունին: Այդ մասին վիմագիր արձանագրության մեջ կարդում ենք. «Նոր Բերդի տեր Բագրատունի Դավիթ իշխանն, որ շի-

Նոր Վարազա Ս. Նշան վանքը

2. «Յանուն Աստուծոյ, Ես Դանիէլ եւ Այլարայ միաբանեցայք վանքս եւ տուաք յայտնութեամբ ժամերա տղին...»:

3. «Կաման Աստուծոյ, եւ Սառայս միաբանեցայ եկեղեցոյս, եւ ետուն ինձ»:

4. «Կաման Աստուծոյ, եւ Յոհան միաբանեցայ եկեղեցոյս, եւ ետուն ի տանի Առաք. Յոհան»:

Տաճարի երկարությունը 9 մետր է, լայնությունը՝ 7,5:

Անց զեկեղեցին հրաշագան ի վանքն որ Անապատն կոչի, հուպ ի նոր Բերդին՝ առաջնորդութեամբ, ձեռնտութեամբ արքեպիսկոպոսին Յովհաննիսի քաղաքին Շամքորոյ. եւ Գարդմանայ, եւ Երզնկանիցն, եւ Տերունականին, եւ Տաուշոյ, եւ կողմանց իշխանութեան Վահրամայ իշխանին»:

Մի այլ վիմագրության մեջ գրված է. «Կաման Աստուծոյ, եւ Դավիթ որդի Վասակայ, թոռն Կիրիկէ (Գուրգեն) արքայի,

շինեցի զԱնապատս յիմ իշխանութեանս ձեռամբ վարպետին Մխիթարայ եւ Ռեւել (647+551) 1198 թ. շինեցի զեկեղեցիս ձեռամբ հար Գրիգորոյ, եւ նորին Արքեանկին՝ Պետրոսի եւ եղբարց նորս Յովհաննիսի եւ Ագարայի:

Ով խափանէ դատարարտեացի ի տեսնել...»: Վիմական երկու արձանագրութիւնները հաւաստում են, որ Անապատ եկեղեցին կառուցել է տվել Նոր Բերդի տեր Դավիթ Բագրատունին, որը Լոռու-Տաշիր ձորագետի Կյուրիկե արքայի թոռն էր: Անապատի եկեղեցին կառուցվել է վարպետ Մխիթարի և Հայր Գրիգորի ղեկավարությամբ: Այն կառուցված է սրբատաշ քարերով: Եկեղեցու պատերի մեջ դրված են քանդակազարդ խաչքարեր:

5. Նոր Վարագա Սուրբ Նշան վանքը

Պատմական Հայաստանի Տավուշ գավառի տարածքի վրա գտնվող պատմական հուշարձանների մեջ իր ուրույն տեղն ունի Նոր Վարագա վանքը, որը կառուցվել է 13-րդ դարի առաջին կիսին, «Յոհան» վարդապետ Ժամխորեցու ղեկավարությամբ և Նոր Բերդի տեր իշխանաց իշխան Վասակ Դավթի Բագրատունու հրամանով: Վանքի կառուցումը ավարտվել է 1237 թ., իսկ օծումը կատարվել է 1240 թ.: Վանքը գտնվում է Հայտում գյուղի արևմտյան կողմում, սարալանջի վրա, Անապատի եկեղեցուն կից: Նոր Վարագա վանքի կառուցման մասին հարավային կողմի դռան վրա գրված է. «Ծինեցաւ եկեղեցիս ձեռամբ Յովհաննէս վարդապետի, հրամանաւ և իշխանութեամբ իշխանաց իշխան Վասակայ, որդւոյ Դավիթ Բագրատունու»:

Վարագա վանքը գտնվում է Վան քաղաքի մոտ, համանուն լեռան վրա: Այլագիւղների հալածանքներից անդնդով, Վարագա վանքի վանահայր Ղուկասը վերցնում

է Վարագա վանքի խաչը և 6 տարի թափառելով բերում և տեղադրում է Վասակաշեն վանքի մեջ:

1237 թ. գրված մի արձանագրության մեջ կարդում ենք. «Ի թ. ՌՁԶ (686+551) 1237: Ես Վասակ որդի Դավթի, որդւոյ Վասակայ ի Տանէ Բագրատունի, ի տոհմէ Դաւթայ Մարգարէի ի փառս Աստուծոյ կառուցի զեկեղեցիս, զոր շինեցի ի ձեռն Յովհաննու եւ ընծայեցի ի վանս ի Քրիստոս եւ հաւանութեամբ եղբարցս»²:

Նոր Վարագա Վասակաշեն վանքը մի ընդարձակ և գեղեցիկ կառուցվածք է՝ պատկանում քարձրանիստ թմբուկով և սրածայր վերջարով: Վանքի հատակագիծը քառակյում է, ներքուստ՝ խաչաձև, անկյունագծի կրկնաձևով խորանների շնորհիվ: Արևելյան կողմից կիսակլոր արքիդն է՝ բեմով հանդերձ: Եկեղեցու վերին խորանները սրբահան են, կամարակապ՝ կոնսոլաձև ստիճաններով: Նոր Վարագա վանքը բաղկացած է եկեղեցուց և ժամատնից: Նախ կառուցել են եկեղեցին, ապա՝ ժամատունը: Վանքի մուտքը զարդարված է գույգ կամարակապ որմնասյուներով, որոնք խոյակներ ունեն: Եկեղեցու սեղանատունը նման է ժամատան՝ կենտրոնում ունենալով գույգ մույթեր, որոնց վրա հենվում են պատերից սկսվող և միմյանց խաչվող կամարները:

Ավելի քան յոթ ու կես դար է, ինչ կանգուն մնում է Նոր Վարագա վանքը, և մեր կառավարության կողմից պահվում է իբրև հայկական հին ճարտարապետության նշանավոր հուշարձան: Վանքը նշանավոր է եղել իբրև մշակույթի և մտքի լուսավորության կենտրոններից մեկը: Վանքը ծառայել է որպես նշանավոր ուխտատեղի, ման որպես դատարարական օջախ:

ՎԱՀԱՆ ՎԱՆՅԱՆ

² Տեղեկագիր, 1940 թ., էջ 25:

